

*Поліщук Г. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

*Тернавська А. А.,
аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАПОБІГАННЯ ДОВЕДЕННЮ ДО САМОГУБСТВА ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ: ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто віктимологічні аспекти запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях. Визначено ключові фактори, що зумовлюють віктимну поведінку жертв доведення до самогубства у виправних колоніях.

Ключові слова: засуджений, віктимність, доведення до самогубства.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства важливою ознакою правової держави є забезпечення реалізації головних прав її громадян шляхом створення відповідних соціально-економічних умов, з одного боку, і забезпечення захисту їх від злочинних посягань – з іншого. Це стосується не тільки законслухняних громадян, а й осіб, які вчинили злочини й відбувають покарання у виправних колоніях. Згідно зі статтею 3 Конституції України життя, здоров'я, честь і гідність людини визнаються найвищою соціальною цінністю держави. Зазначена норма знаходить подальше закріплення в статті 10 Кримінально-виконавчого кодексу України, де зазначено, що на адміністрацію установ виконання покарань покладено обов'язок збереження життя та здоров'я осіб, які тримаються в цих установах.

Досить часто держава не може забезпечити засудженим реалізацію передбаченого законодавством права на особисту безпеку в місцях позбавлення волі, результаті такі особи стають жертвами злочинних посягань. Відповідно до офіційної статистики Державної пенітенціарної служби станом на 11 вересня 2015 року, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, було зареєстровано 32 випадки суїциду, із них 22 – у виправних колоніях.

На жаль, сучасна пенітенціарна практика запобігання як суїциду серед засуджених взагалі, так і доведенню до самогубства засуджених не повною мірою враховує особистісні якості потенційних потерпілих. Це можна спостерігати під час дослідження заходів профілактики суїциду, головна роль у якому належить саме потерпілому. З огляду на це вагоме значення мають віктимологічні аспекти запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях.

Варто зазначити, що, хоча питання суїциду серед засуджених останніми роками набуло широкого дослідження, проблема доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях залишається невирішеною. Тому розроблення системи заходів віктимологічної профілактики доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях, що враховували б особистісні якості потерпілого від цього злочину, є актуальним і нині.

Актуальність вивчення віктимологічних факторів, що зумовлюють віктимну поведінку жертв доведення до самогуб-

ства у виправних колоніях, удосконалення шляхів запобігання цьому явищу в наш час не підлягає сумніву, оскільки зазначені обставини негативно впливають на стабільне функціонування виправних колоній та унеможливають гарантування безпеки спецконтингенту, що є одним із основних обов'язків персоналу установ виконання покарань.

Особливості віктимологічних аспектів доведення до самогубства посідають вагоме місце у правових наукових дослідженнях. Зокрема, це питання розглядалося в роботах О.О. Колінко, Н.Ю. Максимової, Л.І. Постовалої, В.В. Сулицького, Л.М. Шестопапової та деяких інших авторів. Водночас віктимологічні аспекти доведення до самогубства саме засуджених у виправних колоніях ґрунтовно науковцями не розглядалися. Це зумовлює необхідність дослідження зазначеної проблеми в контексті реалізації передбаченого законодавством права засуджених на життя.

У зв'язку з вищевикладеним метою статті є виявлення й дослідження віктимологічних факторів, що зумовлюють віктимну поведінку жертв доведення до самогубства у виправних колоніях, а також удосконалення механізму запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто зазначити, що засуджені належать до найбільш суїцидально вразливих верств населення, оскільки саме перебування в установах пенітенціарної системи, соціальна ізоляція людини є важливим додатковим фактором ризику самогубства.

У короткому психологічному словнику **суїцид** (від англ. – suicide) пояснюється як наслідок хворобливої та болісної духовної й психологічної кризи, сильного внутрішнього конфлікту, що призводять до звуження свідомості, страждань і втрати сенсу життя [1, с. 278].

У праці «Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі» вітчизняний психолог Н.Ю. Максимова зазначає, що самогубство в усіх випадках є виявом складної взаємодії суїцидальних рис особи та соціального середовища. Засуджені, до яких застосовують насильство й терор, зазвичай потрапляють у безвихідне становище, із якого їм дуже важко вийти без допомоги персоналу, але з тих чи інших міркувань вони не звертаються по допомогу [2, с. 50]. У більшості випадків такі обставини деморалізують особистість, що призводить до повної або часткової втрати сенсу життя, і, на жаль, не надають можливості адекватно сприймати кризову ситуацію й особистісний конфлікт. Оскільки такі негативні життєві обставини в умовах ізоляції неможливо змінити, то, захищаючи власну особистість, засуджений вдається до крайньої міри – самознищення.

У цьому контексті доречно навести думку Л.М. Шестопапової, яка зазначає, що доведення особи до самогубства – це

протиправне (необережне або з побічним умислом) приведення винним потерпілого до свідомих дій, спрямованих на позбавлення себе життя, що є наслідком жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності [3].

Попередній аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що виникненню злочинного наміру та вчиненню злочину здебільшого сприяють особистісні характеристики потерпілого, його поведінка й взаємини зі злочинцем [5, с. 105]. Розглядаючи доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях, потрібно зауважити, що головна роль у такому злочині належить потерпілому, оскільки він своїми суїцидальними діями реалізовує злочинний намір злочинця. Якби потенційна жертва могла певним правомірним чином протистояти жорстокому поводженню, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичному приниженню її людської гідності, у неї не виникла б думка про самогубство як єдиний можливий вихід із ситуації, що склалась [4].

На окрему увагу заслуговують матеріали наукових досліджень В.Я. Рибальської, яка зазначає, що об'єктом віктимологічної профілактики є конкретні особи – потенційні або віктимізовані потерпілі, а предметом – конкретні віктимологічні фактори, насамперед різноманітні види віктимності, тобто антигромадські та психологічні властивості особистості, що в сукупності свідчать про її віктимогенну деформацію [6, с. 49].

Убачається, що при доведенні до самогубства суїцид сприймається самогубцем як спосіб припинення насильницьких дій проти себе, тому заходи віктимологічної профілактики в такому разі мають поширюватись на чинники, які впливають на формування в особи схильності до суїцидально поведінки і стають причинами таких самогубств.

Ю.К. Александров у праці «Справочник практического работника пенитенциарных учреждений» зазначає, що самогубство найчастіше пов'язується з психологічною кризою особистості, під якою розуміється гострий емоційний стан, викликаний якимись особливими, особистісно значущими психотравмувальними подіями. Причому це криза такого масштабу, такої інтенсивності, що весь попередній життєвий досвід людини, котра зважилася на суїцид, не може підказати їй іншого виходу з ситуації, яку вона вважає нестерпною [7, с. 80].

Попередній аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати, що на рішення вчинити самогубство достатньо великий вплив чинять особистісні та соціальні фактори, аналіз яких надає можливість оцінити рівень віктимності засудженого. Специфічні особистісні риси можуть формувати систему цінностей, яка негативно впливатиме на адаптацію засудженого, викликаючи деструктивні форми поведінки людини.

До цих особистісних рис необхідно зарахувати такі:

- відчуття провини – засуджений вважає, що всі страждають унаслідок його асоціальних вчинків;
- відчуття засудження оточуючими – засудженому здається, що всі бачать його неспроможність, нікчемність і засуджують його. Відчуття засудження оточуючими впливає з відчуття провини, але воно є глибоким і найбільш психотравмувальним для особи;
- почуття безпорадності – засуджений вважає, що не може себе захистити, що його не можуть захистити й допомогти рідні та близькі люди, що існування в суспільстві (а особливо в умовах ізоляції) стає неможливим.

Зазвичай, такі відчуття виникають у психічно хворих, але вони можуть з'являтися окремо у психічно здорових людей і свідчити про різний рівень дезадаптації особи. На них потріб-

но звертати увагу під час роботи з суїцидонебезпечним контингентом психічно хворих та оцінювання можливих повторних суїцидальних дій. Тому, на нашу думку, персоналу виправних колоній окрему увагу необхідно приділяти аналізу матеріалів медичної частини установ виконання покарань, що, у свою чергу, дасть змогу встановити осіб, які мають психічні відхилення, та апріорі зарахувати їх до групи підвищеної віктимності.

До основних віктимологічних факторів, що зумовлюють віктимну поведінку жертв доведення до самогубства у виправних колоніях, доцільно зарахувати такі:

- конфлікти з іншими засудженими або працівниками виправної колонії як результат зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії;
- криміногенно активний склад засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі та які є потенційно загрозливими щодо віктимно уразливих об'єктів;
- негативні явища субкультури засуджених (ставлення до засудженого, виходячи з різновиду його правопорушення, авторитетність-неавторитетність особистості, виходячи з місця розташування її якостей на «шкалі цінностей», прийнятих у середовищі засуджених);
- борг (як наслідок захоплення азартною грою тощо).

Розглядаючи доведення до самогубства засуджених у виправних колоніях із позицій віктимології, необхідно зазначити, що головною метою дій, спрямованих на запобігання цьому негативному явищу, є створення передумов для стримування поширення криміногенних процесів і запобігання віктимізації спецконтингенту.

При цьому необхідно враховувати й те, що віктимологічний потенціал формується не лише на підставі властивостей особи, а й у зв'язку з іншими факторами, що впливають на рішення засудженого вчинити самогубство. Зокрема, певний зв'язок існує й між особистими і професійними якостями персоналу виправних колоній та ситуаціями, під час яких вони своїми діями провокують засуджених на самогубство. Тому, на нашу думку, постійне підвищення освітнього рівня персоналу установ виконання покарань відіграє принципову роль у визначенні віктимологічного потенціалу засуджених і запобіганні доведенню їх до самогубства.

На нашу думку, робота персоналу виправних колоній повинна бути спрямована на виявлення потенційно віктимних засуджених і стимулювання їх до життя шляхом формування антисуїцидальних переконань та позитивної життєвої перспективи. Для встановлення осіб, які є об'єктом знущань у виправних колоніях, а отже, потенційно можуть бути зараховані до групи підвищеного суїцидального ризику, потрібно детально вивчати негативні процеси, які відбуваються або могли відбуватися у середовищі засуджених.

Видається, що вивчення характеристик засуджених і їхньої поведінки в умовах соціальної ізоляції є важливим етапом на шляху вдосконалення запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях та визначення конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності. Вагомими на цьому етапі можуть бути дані про таке:

- характер учиненого злочину (найчастіше самогубство вчиняють засуджені за насильницькі злочини – убивства, запліднення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування, бандитизм, розбій тощо);
- криміногенні якості особи засудженого, риси характеру, медичні показники та інші ознаки;

- поведінку засудженого, визнання своєї вини в учиненому злочині, підпорядкованість злочинським законам і традиціям, стосунки із засудженими в їхньому середовищі, а також із адміністрацією виправної колонії;

- криміногенні фактори середовища та інші морально-психологічні обставини, які можуть вплинути на поведінку засудженого;

- дані про наміри вчинити самогубство;

- негативний вплив мікросоціального середовища поза межами виправної колонії.

Об'єктом запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях є певні фактори, що сприяють виникненню чи реалізації намірів учинити самогубство. Тому, на нашу думку, важливим елементом запобігання доведенню до самогубства засуджених є засоби, направлені на те, щоб перешкодити виникненню таких факторів. У цьому контексті варто зазначити, що всі засоби, спрямовані на запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях, повинні мати комплексний характер і бути спрямованими на зміну стереотипу мислення потенційного самогубця за допомогою психологічного впливу, а також умов утримання, тим самим виключаючи можливість дій зовнішніх причин та обставин, які провокують до самогубства.

До основних засобів запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях необхідно зарахувати такі:

- належні організація й високий рівень взаємодії підпорядкованих відділів і служб з боку керівництва виправних колоній;

- належний нагляд за засудженими (охорона та перевірка засуджених, їх конвоювання, пересування без конвою, дотримання правил внутрішнього розпорядку тощо);

- оперативна обізнаність про негативні процеси, що відбуваються в середовищі засуджених;

- глибоке вивчення особистості засуджених з боку психолога та персоналу виправних колоній;

- забезпечення психологічного супроводу осіб, які схильні до самогубства;

- широка роз'яснювальна, просвітницька діяльність, масові та індивідуальні форми, професійна психолого-педагогічна діагностика особистості засудженого й цільовий постійний вплив на сферу його свідомості з боку найширшого кола фахівців.

Ураховуючи, що шкода психічному здоров'ю особи при доведенні до самогубства може бути завдана шляхом заподіяння будь-якої форми насильства, видається доцільним на спеціальному рівні віктимологічної профілактики звернути увагу на заходи, що можуть застосовуватись до засуджених з боку громадських і релігійних організацій.

Релігійним організаціям відведено окрему роль у запобіганні самогубствам серед засуджених. Багато засуджених – віруючі люди. Церква, релігія з їхніми основними постулатами ненасильства, милосердя, співчуття, терпіння здатні сформувати такі відносини, які зможуть допомогти в подоланні духовної кризи, вирішенні міжособистісних і групових конфліктів, життєвих проблем і взагалі поступово підточувати кримінальну субкультуру.

Звичайно, релігія не є панацеєю в морально-етичному впливі на особистість засудженого, вона є лише складовою всієї системи морально-етичних цінностей і впливу поряд із освітою, культурою, наукою, засобами масової комунікації та іншими її елементами [8, с. 374]. Однак у формуванні позитивних моральних якостей у засуджених істотну роль може відіграти релігійне просвітництво, релігія загалом, оскільки вони орієнтовані насамперед на розвиток духовних якостей особи.

Юридичною складовою тюремного душпастирства є захист гідності й права засуджених на життя. Робота тюремних капеланів щодо запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях полягає в пропаганді братніх стосунків між засудженими, уникнення конфліктних ситуацій у середовищі засуджених, а також у допомозі засудженим знайти втрачений душевний спокій і сенс життя. Вплив на засуджених релігійні організації реалізують шляхом проведення богослужіння, проповідей та індивідуальних духовних бесід.

Що стосується участі громадських організацій у запобіганні доведенню до самогубства, то професійні психологи, які там працюють і займаються допомогою жертвам злочинів, надають допомогу засудженим, які перебувають на профілактичному обліку як схильні до самогубства, шляхом усунення негативних віктимних схильностей потенційних жертв, активізації їхніх захисних можливостей. Вони за допомогою спеціальних методик і психологічних технік (методика дослідження самооцінки; шкала оцінювання інтенсивності емоційного досвіду пережитого насильства; методика «п'яти подій дитинства»), проєктивний малюнок «Родина, у якій я виріс») досягають значущих результатів у сфері психологічної корекції сімейних і міжособистісних відносин, для яких характерним є вирішення конфліктів насильницьким способом, що можуть стати ключовими чинниками впливу на рішення покінчити життя самогубством [4].

Отже, до основних напрямів віктимологічної профілактики та запобігання доведенню до самогубства засуджених у виправних колоніях потрібно зарахувати такі:

- вивчення особистих якостей суїцидентів;

- дослідження й аналіз поведінки суїцидентів у різних найбільш типових ситуаціях, які стосуються різних видів злочинів;

- аналіз безпосередньо самих ситуацій, у яких реалізуються особисті якості засуджених суїцидентів;

- дослідження взаємин між засудженими, схильними до суїциду, та безпосереднім оточенням.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що успішність реалізації заходів запобігання доведенню до самогубства засуджених прямо залежить від ступеня злагодженості, умілості, колегіальності дій відомчих працівників усіх служб і підрозділів виправних колоній. Посднуючи в єдиному комплексі віктимологічний, кримінологічний та психологічний напрями запобігання доведенню до самогубства засуджених, можна сподіватись на позитивні практичні й наукові результати щодо нейтралізації цього негативного явища серед спецконtingенту.

Література:

1. Дьяченко М.І. Короткий психологічний словник / М.І. Дьяченко, Л.А. Кандибович. – Мн.: Хелтон, 1998. – 399 с.
2. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі: [методичні рекомендації] / Н.Ю. Максимова. – К.: ПАЛИВОДА А.В. 2011. – 128 с. – С. 50.
3. Шестопалова Л.М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Л.М. Шестопалова; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2001. – 34 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/newreferats/7569/185993>.
4. Колінько О.О. Віктимологічна профілактика доведення до самогубства / О.О. Колінько // Держава і право. – 2012. – Вип. 57. – С. 468–474. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/58754>.
5. Кримінологічна віктимологія: [навчальний посібник] / [С.М. Моїсєєв, О.М. Джу́жа, В.В. Василевич та ін.]; за заг. ред. О.М. Джу́жі. – К.: Атіка, 2006. – 352 с. – С. 105.
6. Кримінологія: [підручник для студ. вищих навч. закладів] / [О.М. Джу́жа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с. – С. 49.

7. Александров Ю.К. Справочник практического работника пенитенциарных учреждений / Ю.К. Александров. – М. : Права человека, 2001. – 150 с. – С. 80.
8. Зубков А.І. Кримінально-виконавче право України: теорія, законодавство, міжнародні стандарти, вітчизняна практика кінця XIX – поч. XXI століття : [підручник для вузів] / А.І. Зубков. – М. : Норма, 2006. – 720 с. – С. 374.

Полищук Г. С., Тернавская А. А. Предотвращение доведения до самоубийства осужденных в исправительных колониях: виктимологические аспекты

Аннотация. В статье рассматриваются виктимологические аспекты предотвращения доведения до самоубийства осужденных в исправительных колониях. Опреде-

лены ключевые факторы, обуславливающие виктимное поведение жертв доведения до самоубийства в исправительных колониях.

Ключевые слова: осужденный, виктимность, доведение до самоубийства.

Polischuk G., Ternavskaya A. Prevention of incitement to suicide convicts in penal colonies: victimological aspects

Summary. The article considers the victimization aspects of preventing incitement to suicide convicts in penal colonies. The article detected the key factors generating victims of incitement to suicide in penal colonies.

Key words: prisoner, victim, drive to suicide.